

HOLOCAUST EN RELIGIE

PRIMO LEVI NA GOD

Verhalen van een nieuwe Bijbel

JOYCE RONDAIJ

UITGEVERIJ VERBUM

PRIMO LEVI NA GOD

Verhalen van een nieuwe Bijbel

Oorspronkelijk verschenen als:
Primo Levi's *Afters*: Reading Primo Levi Theologically after God

2021 © Uitgeverij Verbum en Joyce Rondaij
ISBN 9789493028517

Vormgeving: Dianne Rijnbende

Meer informatie: verbum.nl

PRIMO LEVI NA GOD

Verhalen van een nieuwe Bijbel

JOYCE RONDAIJ

INHOUD

VOORWOORD	7
HOOFDSTUK 1	
Taal voor God en de mens	11
HOOFDSTUK 2	
De mens die onrechtvaardig lijdt	47
HOOFDSTUK 3	
Schepping uit de chaos.....	107
HOOFDSTUK 4	
Goed en kwaad in en na Auschwitz	163
HOOFDSTUK 5	
Theologie na lijden	215
BIBLIOGRAFIE	247

VOORWOORD

De barman van het Turijnse koffietentje trok zijn wenkbrauwen op toen ik hem vertelde dat ik in de stad was om een onderzoek te doen naar de mens en God in het oeuvre van Primo Levi. Terwijl hij met een doek over de bar wreef verscheen een haast smalende glimlach om zijn mond, die leek uit te drukken dat hij zijn twijfels had bij mijn project, of mijn intelligentie. Wist ik dan niet dat Levi een atheïstische schrijver was? Kende ik dan niet zijn uitspraken als:

Ik ben denk ik een extreem geval: in de zin dat het probleem van God me tot nu toe nooit echt heeft beziggehouden. Het mijne is een leven van een man die leefde, en leeft, zonder God, onverschillig tegenover God. (Belpoliti, 1997, 282)

Dergelijke gesprekken had ik regelmatig, zowel in bars als wanneer ik Italiaanse wetenschappers ontmoette. Alsof ze me duidelijk wilden maken dat het me nooit zou lukken een religieuze man van Levi te maken. Het lukte niet de barman mijn bedoelingen duidelijk te maken in de korte tijd dat een Italiaan een kopje koffie drinkt; het begin van mijn uitleg verdronk in het rumoer van een nieuwe klant vlak achter me die hem een bestelling toeriep en het blazende en borrelende koffieapparaat.

In dit boek hoop ik te laten zien waarom het waardevol is de vraag te stellen naar de mens en God in Primo Levi's werk. Vanaf 2013, toen ik enkele maanden in Turijn was om onderzoek te doen voor mijn masterscriptie over Levi, groeide mijn fascinatie verder voor de wijze

waarop Levi de meest fundamentele vragen van het mens-zijn beschrijft; scherp, indrukwekkend en vaak humorvol. Hoe te spreken over de mens na Auschwitz, is de terugkerende vraag van zijn werk. Ik ontdekte dat dit precies de vraag is waar ik me als theoloog mee bezig wilde houden: hoe kan je in je spreken over God recht doen aan het onmenselijke lijden waar de Holocaust ons mee geconfronteerd heeft? Dit werd het onderwerp van mijn promotieonderzoek, waar ik van 2015 tot 2019 aan werkte aan de Protestantse Theologische Universiteit. Dit boek is de vertaling en bewerking van mijn dissertatie *Primo Levi's Afters: Reading Primo Levi Theologically after God*.

Het doel van dit boek is niet om aan te tonen hoe Levi dan toch religieus was, maar om te ontdekken hoe Levi's werk kan bijdragen aan het filosofische en theologische discours over de mens en God na God. Na het loslaten van zekerheden over wie God is, na het idee van een almachtige en goede God die het leven van de mens regeert. Levi wijst ons op het belang van het vertellen van verhalen, om te getuigen van ontmenselijking en te ontdekken wat mens-zijn kan betekenen na de chaos van de vernietiging. God is in dit verhaal een terugkerende personage, die helpt woorden te geven aan het onrechtvaardig lijden, maar ook aan de schepping en de oproep het goede te doen.

Hij heeft me zijn verhaal verteld, dat ik nu vergeten ben, maar dat zeker een treurig, wreed en aangrijpend verhaal was; want dat zijn al onze verhalen immers, honderdduizenden verhalen, allemaal anders en allemaal getekend door een tragische, ontstellende onontkoombaarheid. We vertellen ze 's avonds aan elkaar; ze hebben zich afgespeeld in Noorwegen, in Italië, in Algerije, in Hongarije, en ze zijn even simpel en onbegrijpelijk als de verhalen van de bijbel. Maar zijn het dan ook niet de verhalen van een nieuwe bijbel? (Levi, 2010, 75)

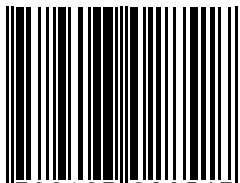
Religieuze verhalen blijken een terugkerende bron van inspiratie; Levi transformeert ze, plaatst ze in een nieuwe context en brengt ze in gesprek met andere teksten. Hiermee zet hij de religieuze taal in voor een van de functies die zij altijd heeft gehad: betekenisverlening aan het zo complexe menselijke bestaan.

WOORD VAN DANK

Op verzoek van Uitgeverij Verbum vertaalde en bewerkte ik mijn proefschrift voor een Nederlands publiek. Ik bedank hen hartelijk voor het vertrouwen in mijn project. Dank aan mijn promotors – prof. dr. M. Barnard, prof. dr. R.D.N. van Riessen en dr. J. Druker – voor de aanmoediging om het boek ook in een publieksversie uit te brengen. Een groot woord van dank gaat uit naar Tim Pardijs, wiens redactie de Nederlandse tekst sterk verbeterde. En naar Marianne van Reenen vanwege haar vertaaladvies. Ik bedank ook Stichting Zonneweelde voor hun financiële bijdrage aan de totstandkoming van de vertaling.

Hoe kun je schrijven over de mens en God na Auschwitz? Het 'na' in de titel verwijst naar het verlies dat Auschwitz veroorzaakte en de uitdaging die het betekende voor het denken over de mens en God, zowel in het werk van de Italiaans-Joodse scheikundige en schrijver Primo Levi, als in de theologie en filosofie. Het boek focust op drie thema's: onrechtvaardig lijden, chaos en schepping, en goed en kwaad. Het toont aan hoe Levi schreef over de mens en God na Auschwitz, en hoe zijn representaties theologisch gelezen kunnen worden 'na God'. Daarvoor brengt Rondaj Levi's werk in gesprek met denkers als Richard Kearney, Emmanuel Levinas en Catherine Keller. Levi's werk laat het belang zien van religieuze teksten om het verhaal van de mens te vertellen. Hij transformeert deze teksten, en geeft ze nieuwe betekenissen in nieuwe contexten. Hiermee zet hij de religieuze taal in voor een van de functies die zij altijd heeft gehad: betekenisverlening aan het zo complexe menselijk bestaan.

9 789493 028517